

معرفی کتاب

نظریه‌های شهر و پیرامون

• پریسا تیرداد

مستلزم داشتن تفکر عقلایی و فلسفی ایدئولوژیک قالب بندی شده در مکاتب و نظریه‌های علمی، بستر قانونی، سیاست‌گذاری، استراتژی رسیدن به هدف، برنامه‌ریزی، طراحی، مدیریت هماهنگ کننده، اجرا، نظارت، ارزیابی، داشتن ساختار اندامواره سلسله مراتبی، تکنولوژی مناسب، مشارکت مردمی، اعتبار بودجه و به خصوص رعایت عدالت اجتماعی است. همه امور مذکور باید متناسب با توان اقتصادی، نیروی انسانی، محیطی، ژئوپلیتیکی، تاریخی، فرهنگی و هویتی یک کشور و ملت مبتنی بر واقع گرایی و عمل باشد. هم چنین هزینه فایده همه امور خرد و کلان نیز ارزیابی و بررسی شود.

امروزه باید مدیریت شهرهای بزرگ و کوچک جهان بر مبنای اصول فوق بنا شود، یعنی بدون داشتن تفکر فلسفی، مدیریت صحیح بر شهرها امکان پذیر نیست. اما متأسفانه به نظر می‌رسد که امروزه مدیریت بیشتر شهرهای «جهان سوم» فاقد تفکرات فلسفی عقلایی است.

کتاب نظریه‌های شهر و پیرامون با هدف در اختیار گذاشتن فشرده‌ای از تفکرات ده‌ها اندیشمند و نظریه‌های ارائه شده توسط آن‌ها به دانشجویان تهیه شده است. کتاب دارای یک مقدمه و ده فصل است که در ادامه به صورت مختصر به معرفی آن‌ها می‌پردازیم.

فصل اول کتاب با عنوان کلیات تعریف ایدئولوژی، مکتب، مدل، پارادایم، قانون و فرضیه را شامل می‌شود. نویسندگان در مورد آوردن این مفاهیم می‌گویند: «محققان همه رشته‌ها و پژوهش‌های

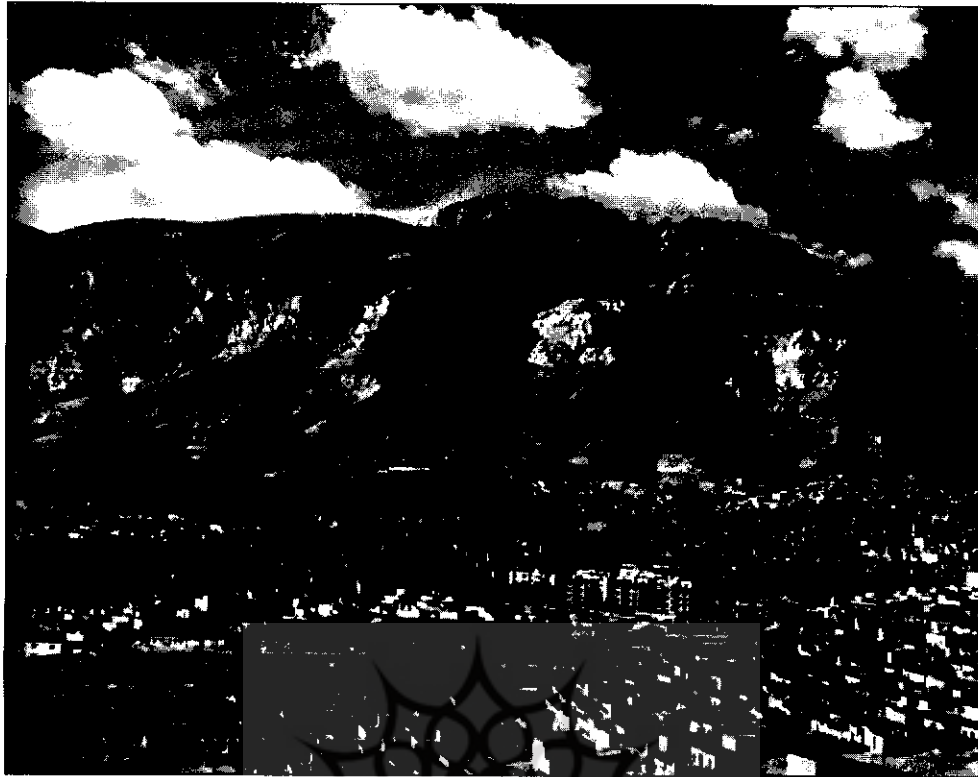
■ نظریه‌های شهر و پیرامون

■ نویسندگان: محمد حسین پایلی یزدی و حسین رجبی نساچردی

■ ناشر: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها

(سمت)، ۱۳۸۲، ۳۷۸ ص، ۱۸۰۰۰ ریال

در سال‌های اخیر بحث‌های توسعه پایدار و پایداری در توسعه رونق گرفته است. این مباحث به قلمرو برنامه ریزی و مدیریت شهری نیز وارد گشته است. با این حال هنوز به درستی مشخص نیست که شهر پایدار چه شهری است و چه تعریفی می‌توان از آن داشت. اما به صورت خیلی کلی می‌توان گفت: توسعه شهری پایدار

محسوب می‌شود. آن‌ها در ادامه ایدئولوژی‌ها را به دو بخش الهی (آسمانی) و غیرالهی (مادی) تقسیم می‌کند و به مقایسه بین ایدئولوژی و جهان بینی می‌پردازد.

مفهوم بعدی که نویسندگان در این فصل به تعریف آن پرداخته‌اند، مکتب است. آن‌ها از دید اسماعیل شهبازی مکتب را این گونه تعریف می‌کنند: «مکتب یا مدرسه را می‌توان زمینه‌ای مبتنی بر اندیشه‌ها، افکار، نظریات یا یک موقعیت و نظام تفکر خاص تلقی کرد که بانیان و پیشروان مربوط به آن حوزه، راه و روش‌های خاص را ابداع و به عنوان مظاهر و تجلیات آن مکتب تنفیذ و تعمیم داده‌اند. به عبارتی دیگر، به مجموعه جهان بینی و ایدئولوژی مکتب گویند.» در ادامه به تفاوت مکتب و نظریه اشاره شده است: «نظریه موقتی، محدود و بیشتر علمی است. در حالی که مکتب اصول کلی مجموعه‌ای از نظریات را دربردارد.»

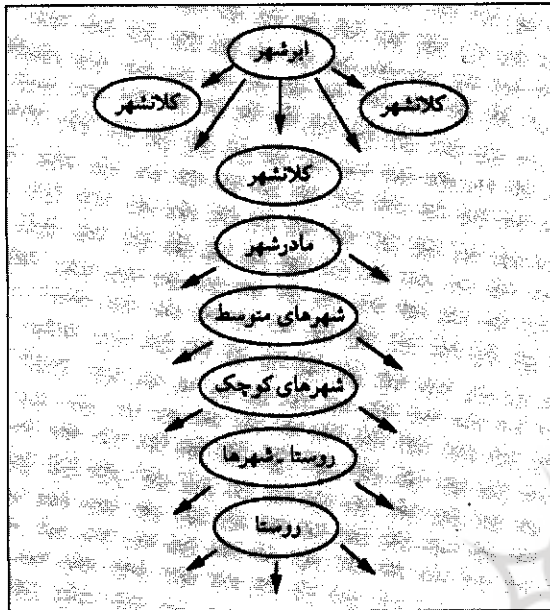
پس از تعریف ایدئولوژی و مکتب به تعریف مدل می‌پردازند. نویسندگان به نقل از گولین لی مدل را چنین تعریف می‌کنند: «مدل نمادی از واقعیت است. مدل مهمترین ویژگی‌های دنیای واقعی را به صورتی ساده و کلی بیان می‌کند و برداشتی است از واقعیت برای توضیح مفاهیم و تقلیل پیچیدگی جهان به نحوی که قابل درک بوده

علمی باید در جریان نظریه‌های علمی رشته خود باشند. در قلمرو هریک از علوم، پژوهنده‌ای که به چراغ نظریه مجهز نباشد، در حکم رهروی است نابینا در سرزمین سنگلاخی که در جست و جوی ذر و گوهر به هر سو رو می‌آورد و در واقع به گرد خود می‌چرخد. ولو پژوهنده‌ای که چراغی از نظریه فراراه دارد، چون ناخدایی است که به مدد قطب‌نما کشتی را هدایت می‌کند و شب‌ها و تلاطم خیزاب‌ها سبب گمراهی او نمی‌شود، نظریه با همه سودمندی ممکن است زیان بخش واقع شود، کافی است احوال ناخدایی را به نظر آوریم که به کمک قطب‌نمایی معیوب کشتی را هدایت می‌کند.»

در ادامه این فصل به بررسی تفاوت‌های بین نظریه، ایدئولوژی، مکتب، مدل، پارادیم، فرضیه و قانون پرداخته شده است. به دلیل اهمیت این مباحث در این قسمت به صورت خلاصه به آن‌ها اشاره می‌کنیم. نویسندگان ایدئولوژی را به نقل از بررسی کوئن این گونه تعریف می‌کنند: «ایدئولوژی نظام افکار و عقاید وابسته به هم است که اعضای یک گروه در آن شریک بوده، توجیه‌کننده افکار و منافع آنان است. بنابراین می‌توان گفت ایدئولوژی سنگ‌بنای مکاتب و نظریه‌ها

کتاب «نظریه‌های شهر و پیرامون» با هدف در اختیار گذاشتن فشرده‌ای از تفکرات ده‌ها اندیشمند به دانشجویان تهیه شده است

مکتب‌های علمی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

به عقیده نویسندگان کتاب نظریه‌های شهر و پیرامون، یک نظریه ساخت و طراحی شهر نمی‌تواند عام و فراگیر شده و تمام کشورها و سکونتگاه‌ها را در برگیرد. چون در جهان معاصر روز به روز بر ارزش‌ها و هویت‌های ملی، مذهبی و قومی تاکید بیشتری می‌شود و ایجاد نظریه‌های بین فرهنگی نیز غیر ممکن است

برهان حدس زده‌ای برای استدلال یک مطلب یا واقعه» یا رابطه علت و معلول حدس زده شده (فرض شده) به کار رفته است.

فصل دوم به بررسی مفاهیم توسعه شهر و روستا اختصاص دارد. مهم‌ترین بخش‌های این فصل عبارتند از: مبانی توسعه در شهر و روستا، توسعه پایدار و عدالت اجتماعی، توسعه

اقتصادی، توسعه فرهنگی، توسعه سیاسی، توسعه شهری، توسعه روستایی، توسعه و سیاستگذاری منطقه‌ای، تبیین سنت‌گرایی مدرنیسم و پست مدرنیسم، شهر و شهر نشینی و روستا و روستا نشینی.

فصل سوم، نظریات رشد، ساخت و طراحی شهر، شامل مباحث زیر می‌شود:

نظریه انقلاب شهری، نظریه آب و سکونتگاه، نظریه کیفیت رشد و تکامل شهر، نظریه هوسمان، نظریه دواپر متحدالمرکز، نظریه توسعه شعاعی و ساخت قطاعی. نظریه توسعه چند هسته‌ای، نظریه ساخت شهر، نظریه وحدت شهر و محیط طبیعی، نظریه توسعه عمودی، نظریه ایده بلوک‌های بزرگ مسکونی، نظریه واحدهای همسایگی (خودپار - خودگردان)،

کولین لی: مدل نمادی از واقعیت است که مهم‌ترین ویژگی‌های دنیای واقعی را به صورتی ساده و کلی بیان می‌کند

و ویژگی‌های آن به راحتی مشخص شود.»

مفهوم بعدی که در این فصل تعریف شده پارادایم است.

حسین شکویی پارادایم را این گونه تعریف می‌کند:

۱- مجموعه عقاید، ارزش‌ها و روش‌هایی که اعضای یک جامعه علمی به کار می‌گیرند.

۲- قالب پایدار فعالیت‌های علمی که در طول یک دوره در

داخل یک رشته علمی از علوم هنجاری صورت می‌گیرد.

۳- پیش فرض‌ها، روش‌ها و یافته‌های گروهی از محققان که مجموعه منطقی علمی یک رشته علمی را تشکیل می‌دهد.

از نظر سید باقر آیتی قانون عبارت است از «نسبت ثابت و واجبی که علت و معلول را به هم مربوط می‌سازد». در این قسمت چند تعریف دیگر نیز از قانون ارائه شده و تفاوت آن با نظریه مورد توجه قرار گرفته است.

و بالاخره آخرین اصطلاحی که در این فصل تعریف شده، فرضیه است.

به عقیده فرامرز رفیع پور واژه فرضیه از ریشه یونانی hypothesis به معنی «مبنا» یا «چیزی که روی آن ساخته می‌شود» است و در آغاز به مفهوم «شرط» و بعدها «به مفهوم

شهرسازی محور اصلی هر گونه تفکر توسعه‌ای است که در ارتباط با امر اسکان صورت می‌پذیرد. به عبارت دیگر در نبود شهرسازی و برنامه ریزی‌های ناشی از آن، توسعه و عمران کانون زیستی اعم از شهر و روستا سر در بیراهه خواهد داشت.»

نویسندگان در جایی دیگر می‌افزایند: «از آن‌جا که نظریه‌های ساخت و طراحی شهر بر مبنای ایدئولوژی حاکم بر سکونتگاه‌ها ایجاد می‌شود، ماهیت فکری و جوهری هر انسان با هر نوع تفکر، از دیگر انسان‌ها متفاوت می‌شود و از این امر در سلسله مراتب زندگی یعنی نوع معیشت، نحوه سکونتگاه‌ها، روابط اجتماعی و غیره بروز می‌کند. یک نظریه ساخت و طراحی شهر نمی‌تواند عام و فراگیر شده و تمام کشورها و سکونتگاه‌ها را در بر گیرد، چون در جهان معاصر روز به روز بر ارزش‌ها و هویت‌های ملی، مذهبی و قومی تاکید بیشتری می‌شود و ایجاد نظریه‌های بین فرهنگی نیز غیرممکن است. استفاده و کاربرد نظریه‌های برگرفته شده از فرهنگ‌های گوناگون باید با رعایت کلیه جوانب صورت گیرد.»

فصل چهارم با عنوان مروری بر برخی نظریات کلان شهری، به بررسی نظریات آرمانشهری (مدینه فاضله) و تاریخ نگاری، شهر آرمانی، اسلام و شهر، مارکسیست و شهرسازی، سیاست شهرسازی در سایر کشورهای سوسیالیستی، فمینیست و شهر، مدرنیسم و شهرسازی و پست مدرنیسم و شهرسازی اختصاص دارد.

فصل پنجم با عنوان نظریات شهرهای جدید، به مطالعه تاریخچه شهرهای جدید، نظریه شهرهای خطی یا کریدوری یا نواری، نظریه شهر صنعتی، نظریه شهرک‌های اقماری و نوشهرها، نظریه باغشهر، شهر صنعتی، نظریه شهرک‌های اقماری - خوابگاهی، نظریه مجتمع‌های شهری و نظریه شهر وسیع می‌پردازد.

فصل ششم با نام نظریات سازمان فضایی، مباحثی مانند مطالعات نظری در زمینه مکان‌گزینی صنعتی، نظریه حداکثر استفاده از زمین‌های کشاورزی، نظریه مکان مرکزی، نظریه فضای اقتصادی شهرها، نظریه قطب رشد، نظریه مرکز - پیرامون، نظریه مراکز رشد، نظریه روستا شهری، نظریه سیستم‌ها، راهبرد شهرهای کوچک و متوسط و مراکز داد و ستد و نظریه پراکنش (پخش، اشاعه و تراوش) را در بر گرفته است.

فصل هفتم با عنوان شهرگرایی و مهاجرت، موضوعاتی چون قوانین مهاجرتی، نظریه دو بخشی، نظریه سرمایه‌گذاری انسانی، نظریه مطلوبیت مهاجرت داخلی، نظریه رهیافت سیستمی، نظریه جذب و دفع، نظریه تقاضا هزینه فایده در مهاجرت، نظریه درآمد مورد

**دیدگاه بوم‌شناختی (اکولوژیک)،
دیدگاه جمعیت‌شناختی
(دموگرافیک)، دیدگاه روانشناسی
اجتماعی، دیدگاه فن‌شناسی،
دیدگاه تحلیل روابط قدرت، دیدگاه
تاریخ نگاری و دیدگاه اقتصاد
سیاسی هفت دیدگاه عمده در
جامعه‌شناسی شهر و شهرنشینی
محسوب می‌شوند**

انتظار مهاجر در مقصد، نظریه کارکرد باوری مهاجرت، نظریات وابستگی و مهاجرت، نظریه تحلیل توسعه نیافتگی، نظریه وابستگی و نظریه تأثیرات متقابل شیوه تولید سرمایه‌داری و شیوه تولید را شامل می‌شود.

فصل هشتم به بررسی عنوان کتاب، یعنی نظریات روابط شهر و روستا اختصاص دارد.

به عقیده نویسندگان نحوه و دامنه روابط موجود میان شهر و روستا به صورت‌های گوناگون بر شکل‌پذیری، رشد و توسعه سکونتگاه‌های روستایی و نیز بر روابط درونی و برونی آنها اثر می‌گذارد. در خصوص نحوه این تأثیرپذیری یا تأثیرگذاری، مفاهیم و دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است.

مهم‌ترین مباحث این فصل عبارتند از: روابط شهر و روستا، روابط سنتی و مدرن شهر و روستا در ایران، درآمدهای نفتی و دوگانگی شهر و روستا، فناوری‌های نابرابر و پیدایش سکونتگاه‌ها، نظریه وقف و رابطه شهر و روستا، نظریه رشد متوازن، نظریه سرمایه‌داری بهره‌وری، ماتریالیسم تاریخی و تقابل شهر و روستا، نظریه دور تسلسل فقر و روابط شهر و روستا، نظریه توسعه از پایین در روابط شهر و روستا، استراتژی تأمین نیازهای اصلی و روابط شهر و روستا، نظریه شهرهای انگلی و زایا، نظریه گرایش معطوف به شهر، نظریه کارکردهای شهری و توسعه روستایی، نظریه تفاوت پایه‌ای شهر و روستا، نظریه نقش نخبگان در کانالیزه کردن اطلاعات از مرکز به پیرامون و برنامه‌اسپارک در چین.

- ۴- دیدگاه فن شناختی یا فناورانه (پذیرش عامل فناوری به عنوان متغیر مستقل و کلیدی بحث‌های جامعه‌شناسی شهری).
- ۵- دیدگاه تحلیل روابط قدرت (تکیه بر مفهوم قدرت، سازمان و مدیریت به عنوان متغیر مستقل و کلیدی جامعه‌شناسی شهری).
- ۶- دیدگاه تاریخ نگاری (تکیه بر فرضیه‌های تاریخی مربوط به منشأ و فرآیند پیدایش شهر).
- ۷- دیدگاه اقتصاد سیاسی (تکیه بر شیوه و روابط تولید و انعکاس فضای آن در شهر و منطقه).

فصل دهم شامل نظریات مدیریتی و مشارکتی شهر از جمله نظریات مدیریت شهری، نظریه مدیریت مدارای شهری، نظریه نیاز سنجی شهری، نظریه مدیریت مورفولوژیک نواحی شهر و نظریات مشارکت شهری می‌شود.

و سرانجام فصل یازدهم به نظریات زیست محیطی شهر مانند نظریه توسعه پایدار شهری و نظریه شهر سالم می‌پردازد.

در ادامه لازم است به نکاتی چند در مورد کتاب اشاره شود. کتاب نظریه‌های شهر و پیرامون یکی از ارزنده‌ترین کتبی است که طی سالیان اخیر در زمینه بررسی تئوری‌های شهر و برنامه ریزی شهری به رشته تحریر درآمده است.

با این حال چند نکته نیز در کتاب به چشم می‌خورد که اگر بر طرف می‌گردید، بر غنای آن افزوده می‌شود. مشخص نیست هدف از آوردن این همه نظریه در کنار هم چیست و نویسندگان چه هدفی را از آن دنبال می‌کنند. به ویژه این که هنگامی که با دقت کتاب را بررسی می‌کنیم می‌بینیم هر کدام از فصول که به بررسی نظریات شهری در زمینه‌ای خاص اختصاص دارد بدون مقدمه و نتیجه‌گیری نگاشته شده است. بهتر بود در ابتدای هر فصل نویسندگان مقدمه‌ای در مورد نظریات این فصل و سیر تحول آنها می‌نگاشتند و بعد به بررسی آنها می‌پرداختند و در آخر هر فصل با یک جمع بندی یا نتیجه‌گیری مختصر به تجزیه و تحلیل و مقایسه آنها با هم می‌پرداختند. نکته دیگری که برای خواننده آشنا با مباحث شهری جلب توجه می‌کند، ضعف فصل‌های اولیه کتاب در زمینه تعاریف و مفاهیم برنامه ریزی شهری است، زیرا این مفاهیم به گونه‌ای عمیق بررسی و تعریف نشده‌اند.

با این وجود همان گونه که قبلاً نیز اشاره شد، کتاب نظریه‌های شهر و پیرامون یکی از ارزنده‌ترین کتبی است که تاکنون در زمینه نظریات برنامه ریزی شهری نگاشته شده است.

نحوه و دامنه روابط موجود میان شهر و روستا به صورت‌های گوناگون بر شکل پذیری، رشد و توسعه سکونتگاه‌های روستایی و نیز بر روابط درونی و برونی آنها اثر می‌گذارد

فصل نهم نظریه‌های اجتماعی فضا و مکتب اقتصاد سیاسی فضا را بررسی می‌کند. مهم‌ترین نظریه‌های مطرح شده در این فصل عبارتند از: نظریه‌های اجتماعی و فضا، نظریه ضدیت با شهرگرایی، نظریه نقد روابط سرمایه‌داری بین شهر و روستا، نظریه تحلیل قدرت و مشارکت ماکس وبر، نظریه تقسیم کار اجتماعی، نظریه بوم‌شناسی انسانی در مکتب شیکاگو، تلفیق نظریه وبر و مکتب شیکاگو، نظریه ساخت اجتماعی، نظریه بزرگ شهر و حیات ذهنی، نظریه شهری شدن به مثابه یک شیوه زندگی، نظریه طیف قوم - شهری، نظریه ترکیبی، نظریه فضایی آوری، ساندروز و گیدنز، نظریه کنش‌های انسانی، مکتب اقتصاد سیاسی فضا، نظریه شهری ساخت گرای، نظریه پراکسیس شهری (عمل انقلابی فرودستان شهری)، نظریه وابستگی و شهر نشینی و نظریه نظام جهانی و شهر نشینی.

در ابتدای این فصل بعد از تعریف مختصری از جامعه‌شناسی شهری، نویسندگان معتقدند که هفت دیدگاه عمده را می‌توان در جامعه‌شناسی شهر و شهر نشینی به شرح زیر تشخیص داد:

- ۱- دیدگاه بوم شناختی یا اکولوژیک (پذیرش شهر به عنوان متغیر مستقل و کلیدی بحث‌های جامعه‌شناسی شهری).
- ۲- دیدگاه جمعیت شناختی یا دموگرافیک (پذیرش جمعیت به عنوان متغیر مستقل کلیدی بحث‌های جامعه‌شناسی شهری).
- ۳- دیدگاه روانشناسی اجتماعی (کوشش در جهت ارائه تیپولوژی شخصیت ساکنان بزرگ شهرها و تکیه بر نوع روابط اجتماعی برخاسته از روح شهر).